

MALGORZATA DURZEWSKA

Adiunkt UAM WNS, Instytut Kulturoznawstwa, Zakład Badań nad Uczestnictwem w Kulturze, Malgorzata.Durzevska@amu.edu.pl

Doktor kulturoznawstwa, adiunkt w Instytucie Kulturoznawstwa w Poznaniu na Uniwersytecie im. A. Mickiewicza w Poznaniu, z wykształcenia pedagog pracy socjalnej i kulturoznawca. Zainteresowania badawcze dotyczą problemów zaufania społecznego, społeczeństwa obywatelskiego, edukacji kulturowej i obywatelskiej, komunikowania społecznego, polityki społecznej, przemian społeczno-kulturowych oraz metodologii badań nauk społecznych. Autorka artykułów na temat zaufania społecznego, społeczeństwa obywatelskiego, wzorów kultury oraz komunikacji społecznej i medialnej.

**AKTYWNOŚĆ SPOŁECZEŃSTWA
OBYWATELSKIEGO W PROCESIE PRZEMIAN
SPOŁECZNO-KULTUROWYCH**

Abstrakt

Rozważając perspektywy zmian zachodzących we współczesnych społeczeństwach kultury Zachodu, należy wskazać na pewne ustalenia pojęciowe dotyczące omawianego zjawiska. Przywołane w artykule pojęcia obrazują współczesne spojrzenie na temat społeczeństwa w ogóle oraz społeczeństwa obywatelskiego w szczególności, a także na perspektywę i rodzaje zmian jakie zachodzą w ramach tego, co nazywamy zmianą społeczną oraz kulturową. Zachodzące zmiany oraz ich skutki są powiązane ze sobą, zaś kolejne zmiany oraz konsekwencje tych zmian wywierają wpływ na rolę społeczeństwa obywatelskiego, jak i na rodzaje jego aktywności.

Aktywność, społeczeństwo obywatelskie, zmiany społeczne, przemiany kulturowe

Abstract

While considering the perspectives of changes occurring in contemporary Western societies, certain notions concerning the phenomenon in question should be indicated. The notions quoted in the article present a contemporary view on the society in general and, specifically, the civil society, as well as the perspective and kinds of changes occurring within a social and cultural change, as we call it.

The changes and the results thereof are related with one another, and the subsequent changes and the consequences thereof influence the role of the civil society and the kinds of activities of the said society.

Activity, civil society, social changes, cultural transformations

Wstęp

Pojęcie przemian społeczno-kulturowych określane w socjologii, jako zmiany społeczne, to szeroko rozumiana niecykliczna przemiana dotycząca instytucji, norm, kultury i struktury społecznej. Oznacza ona różnicę pomiędzy stanem systemu społecznego w danej chwili a jego stanem po upływie określonego czasu¹. W czasie wielu i gwałtownych zmian społecznych, system społeczny ulega szybkim przemianom, które godzą w dotychczasowy porządek funkcjonowania społeczeństwa w danej kulturze. Takie zmiany wywierają wpływ na kształt dotychczas obowiązującego wzoru kulturowego², który wyznacza kierunki działań i rozwoju społecznego. W czasie takich gwałtownych zmian aktywność społeczeństwa obywatelskiego wzmacnia się, ponieważ stoi ono na straży wartości oraz praw dotychczas obowiązujących, zaś kierunki tych zmian określają rodzaje aktywności społeczeństwa obywatelskiego.

Pojęcie społeczeństwa i społeczeństwa obywatelskiego

Warto zaznaczyć, iż współcześnie, zdaniem Piotra Sztompki, społeczeństwo należy traktować nie jako system, lecz jako sprzężenie relacji społecznych zachodzących między poszczególnymi członkami społeczeństwa, którzy poprzez nawiązywanie ze sobą wielu i różnych relacji tworzą wspólną przestrzeń. To owa przestrzeń relacji międzyludzkich, wg autora, tworzy społeczeństwo. W tym ujęciu „społeczeństwo jest tym, co dzieje się pomiędzy ludźmi, jest sumą zdarzeń w przestrzeni międzyludzkiej (...) społeczeństwo nie jest pojmowane jako struktura społeczna, która miałaby mieć charakter stały, lecz oznacza przestrzeń tworzącą się między ludźmi i za sprawą ludzi, na zasadzie interakcji i wymiany.”³

¹ Za: P. Sztompka, *Zmiana społeczna, rozwój i postęp*, w: P. Sztompka: *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak 2002, s. 437.

² „Wzory kultury oznaczają pewne prawidłowości „regularności” w zachowaniach członków danej zbiorowości, które są dyktowane wspólnymi kategoriami myślenia oraz wyznaczanych wartości (...) to normy kulturowe realizowane w ramach istniejącej kultury, które dotyczą regulacji różnych sfer życia człowieka, wyznaczają mu cele oraz sposoby ich realizacji.” Por. M. Durzewska, *Próba uchwycenia wzorów obywatelskości w przestrzeni płynnej nowoczesności*, w: Durzewska M., *Wzory kultury a wzory obywatelskości*, Studia Kulturoznawcze 2(12) 2017, Wyd. Nauk. WNS UAM, Poznań 2017, s. 27-29.

³ M. Durzewska, *Potencjał kulturowy kapitału społecznego*, w: Karczewski L., Kretek A.H., *Społeczno-prawne wyzwania gospodarki, biznesu i zarządzania*, Politechnika Opolska, Opole 2016, s. 73., za: P. Sztompka, *Kapitał społeczny*, Kraków 2016, s.12.

Takie ujęcie społeczeństwa koresponduje z ujęciem społeczeństwa obywatelskiego, jako społeczeństwa, które [...] „cehuje wielość i różnorodność podmiotów, jednostek i instytucji oraz relacji, które podmioty te łączą, zaś szczególnego znaczenia nabierają podstawowe zasady oraz wartości mające wpływ na postawy i zachowania społeczne, co w konsekwencji odzwierciedla się w funkcjonowaniu instytucji publicznych, działaniach podmiotów gospodarczych oraz w podejmowaniu różnorodnych form obywatelskiej aktywności”⁴.

Najogólniej ujmując społeczeństwo obywatelskie stanowi część ważnego obszaru działań oraz relacji społecznych, które oparte są na zasadzie dobrowolności i chęci współdziałania ze sobą niezależnych organizacji, grup i jednostek, które zorganizowane w pewną strukturę stanowią rodzaj pomostu, bądź uzupełnienie działań pomiędzy państwem a obywatelami. Społeczeństwo obywatelskie jest bowiem „przestrzenią działania instytucji, organizacji, grup społecznych i jednostek, rozciągającą się pomiędzy rodziną, państwem i rynkiem, w której ludzie podejmują wolną debatę na temat wartości składających się na wspólne dobro oraz dobrowolnie współdziałają ze sobą na rzecz realizacji wspólnych interesów”⁵.

Społeczeństwo obywatelskie w tym ujęciu, oznacza „społeczeństwo składające się z jednostek świadomych swoich praw i obowiązków, wynikających z uznanych przez nie wartości i dążeń, społeczeństwo, w którym dba się o godność osoby ludzkiej i o praktyczne możliwości realizacji jej zamierzeń i oczekiwań”⁶. Ponadto członkowie społeczeństwa obywatelskiego oddają się z zaangażowaniem we współpracę z innymi członkami społeczeństwa, ponieważ posiadają świadomość konieczności współpracy z innymi obywatelami, w celu realizacji wspólnego, ale także i własnego - interesu, który aby został osiągnięty, wymaga współpracy z innymi ludźmi. Kierują się oni, przy tym zasadami dobrowolności i solidarności oraz przekonaniem, że dobro indywidualne zależy także od dobra wspólnego⁷.

Można zatem przyjąć za Henrykiem Sasinowskim, że „...głównym elementem a zarazem główną determinantą rozwoju społeczeństwa obywatelskiego są jego obywatele. Obywatele świadomi, aktywni, w swoich działaniach potwierdzający wysoki poziom podmiotowości społecznej, ekonomicznej i politycznej. Obywatelski wymiar tej podmiotowości wyraża się najczęściej w postaci tworzo-

⁴ M. Durzewska, Potencjał kulturowy kapitału społecznego, w: Karczewski L., Kretek A.H., *Społeczno-prawne wyzwania gospodarki, biznesu i zarządzania*, Politechnika Opolska, Opole 2016, s. 79.

⁵ Strategia Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego na lata 2007-2013, Ministerstwo Polityki Społecznej, Warszawa 2005, za: Sasinowski H., Społeczeństwo obywatelskie i jego rola w budowie demokracji, „Economy and Management” 1/2012, s.33. http://zneiz.pb.edu.pl/data/magazine/article/133/pl/1.3_sasinowski.pdf. [dostęp: 16.07.2018].

⁶ Ibidem.

⁷ W. Osiatyński, *Rzeczpospolita obywateli*, Warszawa 2004.

nych przez nich instytucji, organizacji pozarządowych, zdolnych artykułować potrzeby i interesy określonych środowisk i grup społecznych”⁸. Zdaniem tego autora zakres kompetencji społecznych i obywatelskich członków społeczeństwa obywatelskiego oraz ich poziom, wyznacza zdolność obywateli do wypełniania funkcji oraz realizacji takich zadań, jak: zaspakajanie potrzeb społecznych, prowadzenie działalności pożytku publicznego, które podejmowane są we współpracy z instytucjami administracji publicznej. H. Sasinowski dodaje, że „taka forma instytucjonalnej działalności pożytku publicznego wymaga edukacji w zakresie wiedzy obywatelskiej i kształtowania obywatelskich postaw, aktywizacji na poziomie jednostki, grupy społecznej i społeczeństwa globalnego. Ten pierwszy poziom analizy, czyli aktywni, świadomi obywatele, stanowi podstawowy komponent struktury społeczeństwa obywatelskiego. Od stopnia zaangażowania obywateli zależy dynamika rozwoju instytucji obywatelskich, będących formą bezpośredniej reprezentacji ich potrzeb i interesów społecznych. Konsekwentnie, świadomi i aktywni obywatele stanowią potencjał tworzący aktywne wspólnoty, urzeczywistniając podstawowe zasady i wartości demokratycznego ładu społecznego, opartego na więziach społecznych. Aktywne wspólnoty, zorganizowane w sposób formalny lub występujące jako grupy nieformalne, stanowią główną determinantę rozwoju kapitału społecznego jako szczególne syntezy potencjału zasobów ludzkich, instytucji publicznych i pozarządowych, infrastruktury społecznej oraz wzajemnych relacji między nimi”⁹.

Powołując się na J. Szackiego Anna Chluska, podczas analizy porównawczej społeczeństwa obywatelskiego z systemem totalitarnym, zaznacza, że „wszystkie teorie społeczeństwa obywatelskiego posługują się wyobrażeniem jednostek, których wzajemne stosunki są ustanawiane przez nie same, nie są dane z góry, niezależnie od ich woli. Członkowie społeczeństwa obywatelskiego są jednostkami z natury wolnymi, które odpowiednio dla swych potrzeb same tworzą sieć wzajemnych zależności”¹⁰. Natomiast jak zaznacza wcześniej wymieniany autor: „w systemie demokratycznym, na poziomie jednostki, grupy społecznej, społeczności lokalnej czy społeczeństwa globalnego, stosownie do charakteru zjawisk i procesów społecznych, szczególnego znaczenia nabierają fundamentalne zasady i wartości mające wpływ na postawy i zachowania społeczne, na funkcjonowanie instytucji publicznych, na działania podmiotów gospodarczych oraz na przejawy różnorodnych form obywatelskiej aktywności, w tym organizacji pozarządowych. Należy do nich zaliczyć przede wszystkim: wolność i odpowiedzialność,

⁸ H. Sasinowski, *Społeczeństwo...*, op. cit., s. 30.

⁹ H. Sasinowski, op. cit., s. 41.

¹⁰ J. Szacki, *Wstęp. Powrót idei społeczeństwa obywatelskiego...*, s. 33. Za: Anna Chluska, *Społeczeństwo obywatelskie a totalitaryzm*, w: red. Barbary Krauz-Mozer, Piotra Borowca, *SAMOTNOŚĆ IDEI? SPOŁECZEŃSTWO OBYWATELSKIE WE WSPÓŁCZESNYM ŚWIECIE*, Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2007, s. 24. https://repozytorium.ka.edu.pl/bitstream/handle/11315/18793/KRAUZ-MOZER_BOROWIEC_%28red.%29_Samotnosc_idei_2007.pdf?sequence=1&isAllowed=y [17.07.2018]

suwerenność i partnerstwo, tożsamość narodową, pomocniczość i partycypację, solidarność i sprawiedliwość społeczną¹¹. Autor dodaje: „Organizacje społeczeństwa obywatelskiego są uznawane za najlepsze podłoże rozwoju współczesnej demokracji. Stanowią one nie tylko wzmocnienie i urzeczywistnienie prawa obywateli do uczestnictwa w życiu publicznym, ale również umożliwiają właściwe wypełnianie ról społecznych oraz samorealizację we wszystkich sferach życia. Państwo konstytucyjne i praworządne powinno dopełniać społeczeństwo obywatelskie poprzez gwarantowanie mu podstawowych praw: prawa własności, wolności i równości wobec prawa¹².”

Pojęcie oraz mechanizmy zmian społecznych i kulturowych

Podając za P. Sztompką „zmiana społeczna jest pojęciem szerszym od rozwoju społecznego, który jest pewną ukierunkowaną zmianą polegającą na wzroście określonych cech¹³”. Zmiana społeczna to „szeroko rozumiana niecykliczna przemiana instytucji, norm, kultury, czy też struktury społecznej. Jest to różnica pomiędzy stanem systemu społecznego w pewnej chwili a jego stanem po upływie określonego czasu¹⁴.”

Rozwój społeczny ukierunkowany na pewien całościowy, pozytywny stan społeczeństwa określane jest jako postęp społeczny, natomiast gwałtowna i znacząca zmiana w systemie społecznym to rewolucja.

Za podstawowe czynniki pojawiania się zmian społecznych uważa się: zmiany w środowisku naturalnym, zmiany demograficzne, technologiczne, dyfuzję kulturową, pojawienie się nowych idei czy konfliktu społecznego.

Jak wspominałam wcześniej, przez zmianę społeczną rozumiemy różnicę między stanem systemu społecznego (grupy, organizacji) w danym okresie czasu a stanem tego samego systemu w innym momencie (czasie)¹⁵. Stan wcześniejszy i stan późniejszy różnić się mogą pod różnymi względami.

Sztompka wyróżnia następujące rodzaje zmian społecznych¹⁶, które mogą polegać na:

- zmianie składu systemu społecznego – np. osiedlanie się przybyszy z innych krajów (migracje), migracje do partii politycznych, gdy zapisują się nowi członkowie (rekrutacja do grupy) lub gdy powstają nowe partie i ugrupowania, bądź jakiś ruch społeczny przyciąga tysiące nowych zwolenników (następuje mobilizacja społeczna), gdy w rządzie ulegają likwidacji urzędy ministrów lub powstają nowe (następuje reforma organizacyjna).

- zmianie w strukturze społecznej – gdy następuje modyfikacja sieci powiązań między następującymi elementami: interakcjami, interesami, normami i ideami. I

¹¹ H. Sasinowski, op. cit., s. 30.

¹² H. Sasinowski, op. cit., s. 36.

¹³ P. Sztompka, Zmiana społeczna rozwój i postęp, w: P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak Kraków 2002, s. 453.

¹⁴ Ibidem, s. 437.

¹⁵ Ibidem, s.453.

¹⁶ Por. Ibidem, s. 437-438.

tak odpowiednio: gdy wyłaniają się nowe struktury interesów, przez to że np. ludzie bogacą się lub biednieją, zyskują lub tracą władzę, zyskują zadowolenie lub je tracą, uwalniają się spod porządkowania lub uzależniają się.

- zmianie struktury normatywnej – gdy ludzie zaczynają wyznawać nowe wartości, kierować się nowymi normami, odgrywać nowe role, karać i nagradzać za co innego niż dawniej.

- wyłaniają się nowe struktury idealne – przez to, że ludzie zaczynają wierzyć w nowych bogów, akceptować nowe ideologie, zyskiwać nową wiedzę o świecie, widzieć samych siebie w nowym świetle. Ten typ zmiany uznawany jest za najistotniejszy, ponieważ kiedy zmiany strukturalne obejmują wszystkie struktury społeczne, mówimy wówczas o zmianach rewolucyjnych, co odpowiada ujęciu zmian, jako rewolucji.

- zmianie funkcji społecznych – pełnionych przez elementy społeczeństwa, np. rodzina tradycyjna była grupą wielofunkcyjną (realizowała funkcje ekonomiczne, prokreacyjne, socjalizacyjne, religijne itd.). Z czasem funkcje te zostały przejęte przez wyspecjalizowane instytucje czy organizacje, takie jak: produkcyjne – przez zakłady pracy, wychowawcze – przez szkołę, religijne przez kościół i związki wyznaniowe. W innej skali można wskazać na poszerzenie funkcji – zadań i kompetencji np. dyrektora w fabryce, czy premiera w rządzie.

- zmianie granic systemu – np. dwie partie polityczne łączą się w jedną, dwie korporacje przemysłowe łączą się w fuzję, a w innej skali – dwie rodziny łączą się przez małżeństwo dzieci.

- zmianie w relacjach między podsystemami społecznymi (dominujący na uległy, przyjazny na wrogi).

- zmianie w środowisku systemu – w sferze materialnej w otoczeniu, gdy np. powódź niszczy sieć dróg i odcina miasto od kontaktów ze światem, wichury zrywają mosty i połączenie z otoczeniem, urbanizacja pochłania podmiejskie wioski, podboje wojenne zmieniają ułożenie geopolityczne społeczeństwa. W sferze mentalnej natomiast – gdy następuje odcięcie od dopływu informacji (radio, tv, internet), gdy następuje izolacja, odłączenie od społeczeństwa, narzucenie nowych idei.

Zmiana społeczna oznacza pojedynczy epizod, przejście od jednego stanu systemu do drugiego, ale oczywiście jest, że zmiany wiążą się ze sobą, zazębiają się, jedno pociągają za sobą drugie, co prowadzi do procesu zmian, czyli ciągu sekwencji następujących po sobie i uwarunkowanych przyczynowo-skutkowych zmian zachodzących w fazach i etapach¹⁷.

Zmiany mogą prowadzić do postępu i rozwoju, lecz gdy są nagłe, szybkie, gwałtowne i dokonywane w bardzo krótkim czasie, mogą być traumatogenne. „Charakter traumatogenny przybierają najczęściej zmiany o szczególnych właściwościach. Po pierwsze, zmiany nagłe. Szybkie, gwałtowne i dokonujące się w krótkim czasie. Po drugie, zmiany o szerokim zakresie, obejmujące równocześnie

¹⁷Por. Ibidem, s. 438-439.

różne dziedziny życia społecznego. Po trzecie, zmiany głębokie, radykalne, dotykające centralnych dla zbiorowości wartości, reguł, bądź przekonań. Mogą one polegać na krytyce lub kwestionowaniu zakorzenionych wartości albo na propagowaniu lub narzucaniu wartości odmiennych, albo wreszcie na lansowaniu praktyk sprzecznych z zakorzenionymi wartościami. Po czwarte, zmiana musi być niespodziewana, zaskakująca, szokująca. Dobrymi przykładami zmian tego rodzaju w makroskali historycznej są rewolucje, przewroty, przełomy ustrojowe.¹⁸ Zmiana traumatogenna – nawet gdy jest postępową (ale nie regresywną), oczekiwana i triumfalna – oddziałuje niekorzystnie na społeczeństwo. Oznacza dezorganizację, dyslokację, i wytrącanie społeczeństwa z równowagi¹⁹.

Zgadzać się ze P. Sztompką, można powiedzieć, że najbardziej narażona na traumę zmiany w skali makro jest najwrażliwsza z tkanek struktury społecznej, jaką jest kultura, czyli uniwersum wartości, norm, reguł, wzorów, symboli i sensów społecznych. Kultura cechuje się ciągłością, zakotwiczeniem w tradycji bądź pamięci zbiorowej, rytuałach, rutynach, zwyczajach i obyczajach. Kultura bowiem jest domeną, gdzie dokonuje się zakodowanie ciągłości i tożsamości społeczeństwa. Zaś w skali indywidualnej najbardziej czuły jest osobisty refleks kultury, jej wewnętrzny stosunek, jej zinternalizowana tożsamość kulturowa, która dyktuje jej trwałe lojalności, więzi, nawykowe sposoby myślenia i postępowania²⁰.

Wyróżnić można trzy poziomy traumy kulturowej: indywidualny, zbiorowy i historyczny²¹:

Indywidualny, gdy jednostka doznaje traumy choroby własnej lub w rodzinie, bądź śmierci, czy rozvodu, ale także gdy zawiera małżeństwo, lub doświadcza narodzin dziecka czyli, gdy zachodzi gwałtowna zmiana dotychczasowego sposobu życia.

Na polu zawodowym – gdy następuje utrata lub niemożność znalezienia pracy, ale także delegacja, niespodziewany, nagły awans, emerytura, czy renta.

Na polu środowiskowym – wówczas, gdy zachodzi zmiana miejsca zamieszkania, emigracja, deportacja, areszt, czy wyrok sądowy.

Wyróżniamy także traumy zbiorowe w wyniku zmian społecznych:

dla mikrostruktury – to zjawiska takie jak, bankructwo firmy, zabójstwo w szkole, akt terrorystyczny, ale także rozpad lokalnej drużyny. Natomiast

dla makrostruktury, gdy traumie ulega całe społeczeństwo lub znaczna jego część – etniczne, regionalne, narodowe, cywilizacyjne, globalne. Mamy wówczas do czynienia z traumami historycznymi – wojny, rewolucje, przełomy ustrojowe, kryzysy ekonomiczne, podboje, kolonizacje, masowe migracje.²²

Innym zjawiskiem zmian jest proces dyfuzji kulturowej.

¹⁸ Ibidem, s. 456-457.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Por. ibidem, s. 457.

²¹ Za Sztompką, op. cit., s. 459-460.

²² Por. ibidem.

Przemiany kulturowe - dyfuzja kultur

Do opisu zmian kulturowych antropologia używa pojęcia dyfuzji kulturowej, która oznacza „przestrzenne rozchodzenie się lub przenoszenie elementów kultury (cech, instytucji, wzorów, wątków, tematów, obyczajów) w drodze zapożyczenia.”²³.

Dyfuzja kulturowa oznacza proces przenikania elementów między co najmniej dwiema kulturami, lub zachodzi wewnątrz kulturowo zróżnicowanego społeczeństwa, poprzez kontakty członków różnych kultury (tzw. „dawców” i „odbiorców” kultury)²⁴.

Możliwa jest ona m.in. dzięki bezpośredniemu kontaktowi poprzez migracje, ale także bez przemieszczania się w przestrzeni grup ludności, np. poprzez media. Sama komunikacja międzykulturowa nie wymusza jednak procesów dyfuzji. Jest ona dwukierunkowa, chociaż niekoniecznie symetryczna. Jej przedmiotem mogą być przedmioty materialne, jak i idee²⁵. Przy czym znacznie łatwiej przenoszone są elementy materialne kultury (pomysły techniczne, przedmioty, i sposoby ich użycia, niż abstrakcyjne idee)²⁶.

Pierwsi dyfuzjoniści, którzy tłumaczyli wszelkie zmiany w kulturze procesem dyfuzji, zakładali, że kultura kształtowała się przede wszystkim poprzez przenikanie się elementów kulturowych społeczeństw żyjących w bezpośrednim sąsiedztwie²⁷. Obecnie pojęcie dyfuzji może się także odnosić do procesu przenikania treści kulturowych z jednej warstwy, czy klasy do drugiej, z jednej grupy w obrębie szerszej zbiorowości do innej. Wówczas mówi się o dyfuzji strukturalnej, która najbardziej istotna jest w przypadku społeczeństw strukturalnie złożonych.²⁸ Przy czym procesy dyfuzji mogą wynikać np. ze świadomego oddziaływania kultury dawców, bądź z zainteresowania się danym elementem lub elementami przez kulturę odbiorców, bądź w inny sposób.

Natomiast w wyniku nadmiernej dyfuzji może dojść do akulturacji, czyli procesowi polegającemu na: „gwałtownym przeobrażeniu się jednej kultury pod wpływem innej kultury, a także pod wpływem zmienionych warunków społecznych i środowiskowych”²⁹.

Rodzaje aktywności społeczeństwa obywatelskiego

²³ E. Nowicka, *Świat człowieka - świat kultury*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 83.

²⁴ E. Nowicka, *Dyfuzja kulturowa*, w: Encyklopedia socjologii. T. 1. Oficyna Naukowa, Warszawa 1998, s154.

²⁵ E. Nowicka, *Świat człowieka - świat kultury*, 2000, s. 105.

²⁶ E. Nowicka, *Świat człowieka - świat kultury*, 2007, s. 84.

²⁷ E. Nowicka, op. cit. 2000, s. 105.

²⁸ E. Nowicka, op. cit. 2007, s. 84.

²⁹ Ibidem, s. 86.

W czasie spokoju społecznego i postępu, aktywność społeczeństwa obywatelskiego sprowadza się np. do działalności trzeciego sektora i sfery prywatnej skierowanej do odbiorców lokalnych, we współpracy z nimi, zaś w czasie rewolucji społecznej czy kulturowej - do oporu i nieposłuszeństwa obywatelskiego.

W myśl zasady liberalnej, społeczeństwo obywatelskie cechuje wielość i różnorodność podmiotów, jednostek i instytucji oraz stosunków, które podmioty te łączą. Ich różnorodność przejawia się w postaci konfliktów, które ostatecznie decydują o kierunkach rozwojowych społeczeństwa i kształtują kierunki zmian społecznych. W tym przypadku, ostateczny efekt przejawia się w starciu różnych racji, jako wypadkowa pluralistycznych sił mniej lub bardziej wyraźnych z punktu widzenia różnych podmiotów. Społeczeństwo obywatelskie „obejmuje zarówno płaszczyznę aktywności osób, zmierzającą do realizowania różnych interesów grup i obywateli, ale jednocześnie zachowuje ono także funkcję kontrolną w stosunku do działalności nie tylko obywateli, ale i władz aktualnie sprawujących swój urząd, która ma na celu ochronę praw obywateli i ich grup przed nadmierną ingerencją państwa, zarówno na poziomie państwowym, jak i samorządowym”³⁰.

W świetle zachodzących w ostatnim czasie zmian społecznych rola społeczeństwa obywatelskiego wzrasta, czego przejawem jest wzmożona aktywność obywateli w sferze publicznej. Członkostwo w strukturach społeczeństwa obywatelskiego zobowiązuje swych obywateli do aktywności, ale także, jeżeli nie przede wszystkim, do odpowiedzialności za swoje wybory i działania oraz kierunki zmian środowiska w którym żyje, poprzez kształtowanie tych zmian, jako aktywni obywatele współdecydujący o kształcie zmian swojego kraju.

Odpowiedzialność członka społeczeństwa obywatelskiego w obecnych zmieniających się warunkach życia społecznego oraz mechanizmów procesów zmian społecznych i kulturowych, jest tym większa, że zarówno przestrzeń społeczna lokalna, jak i globalna, wymaga od niego większej elastyczności, gotowości do przyjmowania zmian i podejmowania ryzyka, większych zdolności adaptacyjnych, samodzielności podejmowania decyzji zarówno w rzeczach błahych, jak i tych dotyczących decyzji życiowych. Już nie wspólnota np. lokalna, czy narodowa, decyduje o roli i wyborze drogi życiowej ale sama jednostka, a nierzadko także i przypadek, oraz szybkość jej reakcji na zmieniające się warunki i pojawiające okazje, czy nawet adekwatność sytuacji, miejsca i czasu. Z jednej strony prowadzić to może do konfliktu i rywalizacji, ale z drugiej jeżeli ludzie mają ze sobą w sposób pokojowy współegzystować to potrzebna jest wyrozumiałość i współpraca, zamiast walki. Nie sposób bowiem funkcjonować na dłuższą metę w „wiecznej wojnie” czy wyścigu po awans lub dobro konsumpcyjne. Do osiągnięcia konsensusu potrzebna jest współpraca, która zakłada dłuższą relację wzajemności stosunków, bądź interesów. Relacja wzajemności, uczciwości, zaufania i

³⁰ M. Durzewska, Obywatelski fundament społeczeństwa – wartości społeczeństwa obywatelskiego w: M. Durzewska, H.A. Kretek (red. nauk.), *Obywatel w aspekcie fenomenologicznym*, Wyd. PWSZ, Racibórz 2016, s. 176.

życzliwości buduje coś trwałego i przynoszącego korzyści obydwóm stronom relacji. Innym aspektem jest godność drugiego człowieka i poszanowanie jego praw. Podejście to zakłada tolerancję i wartościuje pozytywnie każde istnienie ludzkie niezależnie od jego pochodzenia, statusu majątkowego i społecznego³¹. „Społeczeństwo obywatelskie wydaje się, podstawową przestrzenią, w której można realizować politykę konsensusu, zaś takie wartości jak: odpowiedzialność, współpraca, tolerancja, życzliwość i otwartość, uczciwość, lojalność mogą tylko sprzyjać porozumieniu i współdecydowaniu o warunkach obecnej wzajemnej egzystencji, jak i o przyszłości wspólnej przestrzeni życia codziennego”³².

Z jednej strony społeczeństwo obywatelskie może być motorem zmian, gdy zastana sytuacja nie sprzyja dobrej egzystencji i rozwojowi członków społeczeństwa oraz ich państwa, a z drugiej - może pełnić ono ważną rolę strażnika hamującego próby destrukcyjnych zmian społecznych, zwłaszcza gdy dotyczą one sfery wartości oraz przyświecających społeczeństwu nadrzędnych idei oraz gdy dotyczą przebudowy organizacji życia społecznego.

Wobec tego rola społeczeństwa obywatelskiego w okresie rozwoju społecznego i postępu sprowadza się do działalności wewnątrz społeczności lokalnych, aktywizacji ich członków w środowisku, działaniach na rzecz polepszenia warunków życia i funkcjonowania społeczności. Może działać dla dobra własnego i innych, usprawniać codzienne funkcjonowanie, domagać się swych praw, na zasadzie dialogu społecznego i składania wszelkiego rodzaju petycji i projektów. Ponadto środowiska lokalne organizować się mogą dla dobra wspólnego w sprawy dotyczące bezpośrednio ich środowisk, ale także obejmować mogą inicjatywy globalne np. obrony praw mniejszości, praw zwierząt, czy przeciw wykluczeniu społecznemu, działalności dla poszerzenia świadomości społecznej, uwrażliwienia na problemy i potrzeby różnych grup, środowisk, czy jednostek, bądź też środowiska naturalnego. Taka działalność wiąże się z pojęciem nieposłuszeństwa obywatelskiego, ponieważ „...działalność stowarzyszeń i ruch nieposłuszeństwa obywatelskiego opierają się na założeniu, że nie wolno biernie czekać, aż ktoś coś zrobi, lecz trzeba działać samemu aktywizując podobnie myślących. Gdy dominuje postawa oczekiwania, gdy obywatele przyzwyczajeni są raczej domagać się gotowych rozwiązań od władz, niż starać się działać samemu, trudno spodziewać się zainteresowania nieposłuszeństwem obywatelskim”³³.

W czasie gwałtownych, rewolucyjnych i szeroko zakrojonych zmian społecznych, wprowadzanych np. centralnie, a nie w wyniku np. dyfuzji kultur, czy ewolucji cywilizacji, rola społeczeństwa obywatelskiego poszerza się o działalność związaną z oporem społecznym i buntem społecznym, którego liczne przykłady możemy obecnie obserwować na ulicach miast i miasteczek. W czasie rewolucji

³¹ Ibidem, s.177.

³² Ibidem, s.178.

³³za Mamzer H.: *Opór, nieposłuszeństwo i zaangażowanie obywatelskie*, w: Durzewska M., Kretek H.A. (red. nauk.), *Obywatel w aspekcie fenomenologicznym*, Wyd. PWSZ, Racibórz 2016, s. 161.

czy gwałtownych zmian systemu społecznego członkowie społeczeństwa obywatelskiego aktywizują się masowo, w celu zapobieżenia zmianom niechcianym i niepożądanym. (Np. w kraju: marsze i protesty KOD, Czarne marsze kobiet, protesty Obywateli RP i inne). Bowiern sytuacja zmian społecznych „...nie jest zawsze komfortowa, wymusza podejmowanie i weryfikowanie codziennych nawet wyborów i prowadzi do chwiejności poczucia bezpieczeństwa ontologicznego (podstawowego), którego tradycyjne sposoby konstruowania nie odpowiadają współczesnym realiom społeczno-kulturowym. Co więcej przechodzenie przez proces zmian jest dla człowieka zadaniem trudnym - do tego stopnia, że zmienna specyfika współczesności pozostaje dla wielu osób wyzwaniem nie do pokonania. W takiej labilnej sytuacji społecznej nasilają się wszystkie zjawiska bezpośrednio wynikające ze zmienności realiów, a jednym z kluczowych staje się ścieranie się ze sobą interesów reprezentowanych przez różnych interlokutorów. W sytuacjach konfliktowych uruchamiają się rozmaite społecznie demonstrowane zachowania: są one naturalną reakcją na pojawiające się komunikaty, w szczególności jeśli są one formułowane w kontekście relacji władzy i dominacji.³⁴” Zaś działania wywołane niezadowolaniem z wprowadzanych zmian ustroju społecznego są przejawem obywatelskiej postawy członków społeczeństwa obywatelskiego. Jego aktywność przyjmuje różne formy od sprzeciwu do bojkotu, czyli od nieposłuszeństwa obywatelskiego do oporu obywatelskiego. Oznaczają akt sprzeciwu lub rodzaj protestu społeczeństwa wobec zbyt daleko lub/i zmierzającym w niewłaściwym, ich zdaniem, kierunku dokonywanych zmian wprowadzanych przez ustawodawcę.

LITERATURA:

[1] CHLUSKA A.: Społeczeństwo obywatelskie a totalitaryzm, w: Krauz-Mozer B., Borowiec P. (red. nauk.), *Samotność idei? Społeczeństwo obywatelskie we współczesnym świecie*, Krakowska Szkoła Wyższa im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2007.

[2] DURZEWSKA M.: Obywatelski fundament społeczeństwa – wartości społeczeństwa obywatelskiego, w: Durzewska M., Kretek H.A. (red. nauk.), *Obywatel w aspekcie fenomenologicznym*, Wyd. PWSZ, Racibórz 2016.

[3] DURZEWSKA M.: Potencjał kulturowy kapitału społecznego, w: Karczewski L., Kretek A.H., *Społeczno-prawne wyzwania gospodarki, biznesu i zarządzania*, Politechnika Opolska, Opole 2016.

[4] DURZEWSKA M.: Próba uchwycenia wzorów obywatelskości w przestrzeni płynnej nowoczesności, w: Durzewska M., *Wzory kultury a wzory obywatelskości*, *Studia Kulturoznawcze* 2(12) 2017.

[5] MAMZER H.: Opór, nieposłuszeństwo i zaangażowanie obywatelskie, w: Durzewska M., Kretek H.A. (red. nauk.), *Obywatel w aspekcie fenomenologicznym*, Wyd. PWSZ, Racibórz 2016.

³⁴ Ibidem.

[6] NOWICKA E.: *Dyfuzja kulturowa*, w: Encyklopedia socjologii. T. 1. Oficyna Naukowa, Warszawa 1998.

[7] NOWICKA E.: *Świat człowieka - świat kultury*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2007.

[8] NOWICKA E.: *Świat człowieka - świat kultury*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 2000.

[9] OSIATYŃSKI W.: *Rzeczpospolita obywateli*, Warszawa 2004.

[10] SASINOWSKI H., *Spółczesność obywatelska i jego rola w budowie demokracji*, „Eco-nomy and Management” 1/2012.

[11] SZTOMPKA P.: *Kapitał społeczny*, Znak, Kraków 2016.

[12] SZTOMPKA P.: *Zmiana społeczna, rozwój i postęp*, w: Sztompka P.: *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Znak 2002.